

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Αρ. 34 (2025)

Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές

Μια ανάλυση της ερωτικής επιστολογραφίας του Εγγονόπουλου και του Σεφέρη με σώματα κειμένων

Μυροδάνθη Μουτσάκη, Γεωργία Φραγκάκη

Copyright © 2026, Γεωργία Φραγκάκη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μουτσάκη Μ., & Φραγκάκη Γ. (2026). Μια ανάλυση της ερωτικής επιστολογραφίας του Εγγονόπουλου και του Σεφέρη με σώματα κειμένων. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, (34), 87–102. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sygkrisi/article/view/44275>

**Μια ανάλυση της ερωτικής επιστολογραφίας του Εγγονόπουλου
και του Σεφέρη με σώματα κειμένων**

1. Εισαγωγή¹

Στο άρθρο αυτό εστιάζουμε στην ερωτική επιστολογραφία δυο ποιητών της γενιάς του τριάντα, και συγκεκριμένα του Νίκου Εγγονόπουλου και του Γιώργου Σεφέρη, των οποίων η αλληλογραφία προς τις συντρόφους τους, και κατόπιν συζύγους τους, έχει δημοσιευθεί από τις εκδόσεις «Ίκαρος». Θα χρησιμοποιηθούν μεθοδολογικά εργαλεία της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων (βλ. Γούτσος & Φραγκάκη 2015), όπως λέξεις-κλειδιά, συμφραστικοί πίνακες και συνάψεις, προκειμένου να απαντηθούν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

α) Πώς διαφοροποιούνται γλωσσικά οι προσυζυγικές από τις συζυγικές επιστολές κάθε ποιητή;

β) Πώς διαφοροποιούνται γλωσσικά οι δύο ποιητές στο σύνολο των προσυζυγικών και συζυγικών επιστολών τους;

Από τα τέλη του 20ού αιώνα, το ενδιαφέρον για την επιστολή ως είδος και την επιστολογραφία ως κοινωνική πρακτική έχει αυξηθεί σημαντικά (Samson, 2020, σ. 283). Κοινωνιογλωσσολόγοι, ιστορικοί και μελετητές της λογοτεχνίας (λ.χ. Tieken & Van Ostade, 2005, Desenclos, 2023) έχουν στραφεί στην ανάλυση των επιστολών, αναγνωρίζοντας τη σημασία τους ως πηγής για την κατανόηση ζητημάτων, όπως ο αλφαριθμητισμός, η εκπαίδευση των γυναικών ή οι γλωσσικές μεταβολές του παρελθόντος. Η ανανεωμένη αυτή προσέγγιση έχει οδηγήσει σε πλήθος επιστημονικών δημοσιεύσεων, συλλογών επιστολογραφίας, αλλά και εξειδικευμένης βιβλιογραφίας, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό νέες δυνατότητες ανάλυσης και ερμηνείας τους (Del Lungo Camiciotti, 2014, σσ. 23-24). Η μελέτη της επιστολογραφίας συμβάλλει στην κατανόηση όχι μόνο της γλωσσικής εξέλιξης, αλλά και των κοινωνικών συνθηκών που διαμόρφωσαν την επικοινωνία στο παρελθόν (Del Lungo Camiciotti, 2012, σσ.106-107). Μέσω αυτής διασώζεται τόσο η καθημερινότητα όσο και οι χαρακτήρες των ανθρώπων μιας κοινωνίας, προσφέροντάς μας έτσι έναν κόσμο του παρελθόντος, ο οποίος διατηρείται ζωντανός (Καρανάσιος, 2006, σ. 69). Αποτυπώνει τη ζωή, τους θεσμούς της κοινωνίας, τις αντιλήψεις των ανθρώπων, χαρακτηριστικά που καθιστούν την αξία της αδιαμφισβήτητη (Φασουλάκης, 1987, σσ. 14-15).

Οι επιστολές συνιστούν ένα αυτόνομο και αναγνωρίσιμο κειμενικό είδος με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το διαφοροποιούν από άλλες μορφές λόγου (Σακελλαρίου & Ντίνας, 2019, σ. 851). Στα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνεται η σχέση του εγώ με το εσύ, τα οποία θεωρούνται αλληλένδετα, καθώς και η χρήση διάφορων άλλων αντωνυμιών, ιδιαίτερα προσωπικών, που καθιστούν τον επιστολικό λόγο μοναδικό (Dossena & Del Lungo Camiciotti, 2012, σ. 4). Επιπροσθέτως, χρησιμοποιείται ο ενεστώτας ως χρονικό σημείο αναφοράς (Dossena & Del

¹ Το άρθρο αυτό βασίζεται στη μεταπτυχιακή εργασία της Μυροδάνθης Μουτσάκη με τίτλο «Ερωτική επιστολογραφία λογοτεχνών του 20ού αιώνα: Μια μελέτη με σώματα κειμένων», που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες: Μέθοδοι, εργαλεία, πρακτικές» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου υπό την επίβλεψη της Γεωργίας Φραγκάκη.

Lungo Camiciotti, 2012: 106-107), ενώ, όπως αναφέρουν οι Σακελλαρίου και Ντίνας (2019, σ. 852), το παρόν λειτουργεί ως βασικός σύνδεσμος ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον, τα οποία σχετίζονται αδιάκοπα με αυτό. Εκτός των παραπάνω, οι επιστολές χαρακτηρίζονται από συχνή χρήση όχι μονάχα ερωτηματικών φράσεων, αλλά και τύπων προστακτικής και μελλοντικών χρόνων, προκειμένου να εκφραστούν υποσχέσεις, απειλές κλπ. (Σακελλαρίου & Ντίνας, 2019, σ. 852). Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά στοιχεία των επιστολών θεωρείται ο βαθμός στον οποίο διαμορφώνονται από δύο πρόσωπα και από τη σχέση που υπάρχει ανάμεσά τους· στις επιστολές το νόημα δομείται μέσα από διαπροσωπικούς δεσμούς (Del Lungo Camiciotti, 2012, σσ. 106-107).

Αναφορικά με την κατηγοριοποίηση των επιστολών, η Δούκα (2011, σ. 22) κάνει λόγο για τρεις παράγοντες διάκρισης: το περιεχόμενο, τη γνησιότητα και τον αριθμό των αποστολέων και παραληπτών. Ως προς τον πρώτο παράγοντα διάκρισης, οι επιστολές διακρίνονται σε εμπορικές πολιτικές, διπλωματικές, οικονομικές και προσωπικές, με ιδιαίτερη υποκατηγορία της τελευταίας τα προσυζυγικά γράμματα. Ιδιαίτερο είδος της συγκεκριμένης κατηγορίας συνιστά η λογοτεχνική επιστολογραφία, η οποία τα τελευταία χρόνια έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών (Δούκα, 2011, σ. 22, βλ. και Φασουλάκης, 1987, σ. 14). Ως προς τη γνησιότητα, οι επιστολές κατηγοριοποιούνται σε γνήσιες και νόθες ή πλαστές, ανάλογα με το αν έχουν γραφτεί από συγκεκριμένο επιστολογράφο ή αν δημιουργήθηκαν μονάχα για την εξυπηρέτηση συμφερόντων και σκοπιμοτήτων του πλαστογράφου. Το τρίτο κριτήριο, αυτό του αριθμού αποστολέων και παραληπτών, κατηγοριοποιεί τα γράμματα σε ιδιωτικά και δημόσια· στην πρώτη κατηγορία ο παραλήπτης είναι ένας, ενώ στη δεύτερη οι παραλήπτες είναι περισσότεροι (Δούκα, 2011, σσ. 22-24).

Εκτός από τις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις η Violi (1985, σσ. 163-165), διακρίνει τις επιστολές σε δύο είδη· τις τυπικές και τις προσωπικές. Στις τυπικές επιστολές ο λόγος βρίσκεται πιο κοντά στο γραπτό λόγο, ενώ η δομή τους υπόκειται σε ποικίλους κανόνες και προκαθορισμένη μορφή. Αντίθετα, οι προσωπικές, παρόλο που συνιστούν γραπτά κείμενα, προσομοιάζουν περισσότερο στον προφορικό λόγο (Vioi, 1985, σσ. 163-165· Σακελλαρίου & Ντίνας, 2019, σ. 852). Σύμφωνα με τον Bazerman (2000, σ. 5), το συγκεκριμένο είδος γράφεται με ύφος που θυμίζει τον προφορικό λόγο, ώστε να ενισχύεται περισσότερο ο προσωπικός δεσμός μεταξύ φίλων και γνωστών. Μάλιστα, αυτός είναι και ο λόγος που διάφοροι μελετητές θεωρούν τις προσωπικές επιστολές τα καλύτερα δυνατά δεδομένα για τη μελέτη της καθημερινής ζωής των ανθρώπων μιας κοινωνίας, της γλώσσας και της συμπεριφοράς τους, καθώς και της κοινωνικής τους ένταξης (Del Lungo Camiciotti, 2012, σσ. 106-107· Marquillas, 2012, σ. 32).

Η έκφραση συναισθημάτων μέσω του γραπτού λόγου αποτελεί αυθεντική μορφή επικοινωνίας, που αντανακλά την αγάπη και την επιθυμία του αποστολέα προς το αγαπημένο του πρόσωπο. Παράλληλα, η ερωτική επιστολή υπογραμμίζει τη σημασία που έχει το πρόσωπο αυτό για τον γράφοντα, καθώς ενισχύει τα συναισθήματα του έρωτα και της αφοσίωσης (Zafar-Baig & Ahmed, 2019, σσ. 289-290). Ιδιαίτερη αξία αποκτά η ερωτική επιστολογραφία στο ιστορικό πλαίσιο παλαιότερων εποχών, όπου η απουσία σύγχρονων επικοινωνιακών μέσων καθιστούσε την επιστολή βασικό μέσο διατήρησης της επαφής ανάμεσα στους ερωτευμένους. Η Έλλη Αλεξίου (1970, σ. 14α), στην εισαγωγή της έκδοσης των ερωτικών επιστολών του Νίκου Καζαντζάκη καταγράφει ορισμένα πλεονεκτήματα του συγκεκριμένου κειμενικού είδους σε σχέση με την επικοινωνία με το

πρόσωπο που ενδιαφέρει τον συγγραφέα ερωτικά σε άλλες επικοινωνιακές περιστάσεις. Αρχικά, προσφέρουν στον συγγραφέα την απαραίτητη άνεση, επιτρέποντάς του να εκφραστεί χωρίς τον αιφνιδιασμό της άμεσης επαφής. Παράλληλα, του προσφέρει τη δυνατότητα για εκμυστήρευση, ενώ η χρήση του πρώτου προσώπου ενισχύει τη θέρμη του λόγου, καθώς προσδίδει υποκειμενική χροιά στην εξιστόρηση όχι μόνο της ψυχικής κατάστασης, αλλά και των εξωτερικών καταστάσεων και περιστατικών. Τα πλεονεκτήματα αυτά αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν οι επιστολές δεν είναι συγγραφικά κείμενα, αλλά αυθεντικές και πραγματικές εκμυστηρεύσεις ψυχών (Αλεξίου, 1970, σ. 14α) και αυτός είναι ο λόγος που ενδιαφέρουν οι ερωτικές επιστολές δύο σημαντικών ποιητών της γενιάς του '30, του Ν. Εγγονόπουλου και του Γ. Σεφέρη.

Το ενδιαφέρον για την επιστολογραφία λογοτεχνών και το επιστολικό είδος είναι πολύ παλιό διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα και εκκινεί εν μέρει από την ένταξη του είδους στα λεγόμενα «έγγραφα πρώτου προσώπου» (ego-documents), δηλαδή γραπτά στα οποία ο πρωτοπρόσωπος συγγραφέας παρουσιάζεται συνεχώς στο κείμενο ως το υποκείμενο που γράφει και περιγράφει (van der Wal & Rutten 2013). Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο των λογοτεχνικών σπουδών το αυξημένο διεπιστημονικό ενδιαφέρον για την αλληλογραφία των λογοτεχνών και η διερεύνησή τους από νέες σκοπιές και με ένα εργαλείο συνδέεται με το ερευνητικό ερώτημα του άρθρου, που εξετάζει όψεις της βιογραφίας των ποιητών, αλλά και με στάσεις που συνδέονται με το έργο τους.

Για παράδειγμα, όπως αναφέρει η Εγγονοπούλου (1988, σ. 235), ο Νίκος Εγγονόπουλος κληρονόμησε το ενδιαφέρον για τη συγγραφή επιστολών από τη μητέρα του. Έχει εκδοθεί ένας τόμος με επιστολές του ποιητή προς τη σύζυγό του με τίτλο *...και σ αγαπώ παράφορα*. Στον τόμο αυτόν περιλαμβάνονται συνολικά 43 επιστολές. Οι προσυζυγικές επιστολές, οι οποίες είναι συνολικά 23, γράφτηκαν το καλοκαίρι του 1959, ενώ οι συζυγικές είναι 18 και καλύπτουν το χρονικό διάστημα από το 1962 έως το 1967 (Δασκαλόπουλος, 1993). Μολονότι το φιλολογικό ενδιαφέρον των επιστολών αυτών έχει χαρακτηριστεί ως περιορισμένο, η αξία τους σε επίπεδο συγκεκριμενικής ανάγνωσης του έργου του είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς παρέχουν πληθώρα πληροφοριών για την προσωπικότητα και την καλλιτεχνική φύση, για τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις του Εγγονόπουλου, αλλά και για τη γενικότερη παιδεία του και τις σχέσεις του με το περιβάλλον και την εποχή του (Δασκαλόπουλος, 1993, σ. 12).

Σύμφωνα με τη Στασινοπούλου (2009, σ. 116), ο Σεφέρης διατήρησε σε όλη του τη ζωή μια σταθερή και συνεχή επικοινωνία μέσω αλληλογραφίας με φίλους, συγγενείς, ομότεχνους και άλλους γνωστούς. Μέχρι σήμερα μάλιστα έχουν εκδοθεί αλληλογραφίες του ποιητή με τους Γιώργο Θεοτοκά, Αδαμάντιο Διαμαντή, Ανδρέα Καραντώνη, Ζήσιμο Λορεντζάτο, Τίμο Μαλάνο, Γιώργο Σαββίδη, Edmund Keeley, Γιώργο Αποστολίδη, Νάνο Βαλαωρίτη, Νάνη Παναγιωτόπουλο, Γιώργο Κατσιμπαλή, Phillip Sherrard, Ευάγγελο Λουίζο, Δ.Ι Αντωνίου, Γιώργη Παυλόπουλο, Φιλίππο, Μαρία Ποντάνι και Πάτρικ Λη Φέρμορ. Εκτός των προαναφερθέντων έχουν εκδοθεί και δύο τόμοι αλληλογραφίας του. Η αλληλογραφία του Γιώργου Σεφέρη έχει κυκλοφορήσει σε δύο τόμους. Στον πρώτο τόμο περιλαμβάνονται τα προσυζυγικά γράμματα του ζευγαριού, τα οποία καλύπτουν τη χρονική περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 1936 έως τον Οκτώβριο του 1940 (132 επιστολές με αποδέκτη τη Μαρώ) (Κοπιδάκης, 1987) και στον δεύτερο τόμο περιλαμβάνονται 217 γράμματα που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τον Ιούλιο του 1944 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1959 (Στασινοπούλου, 2004, σ. 12).

Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι το παρόν άρθρο ασχολείται μόνο με τις δημοσιευμένες επιστολές των δύο ποιητών, ενώ για μια πλήρη εικόνα της επιστολικής τους δραστηριότητας θα έπρεπε να ανατρέξει κανείς στο αρχείο τους (βλ. λ.χ. για το αρχείο του Εγγονόπουλου Αρσενίου κ.ά. στον παρόντα τόμο). Το δυνητικό ενδιαφέρον της μελέτης της ερωτικής αλληλογραφίας εκτείνεται τόσο στο βιογραφικό τους στοιχείο, καθώς αποκαλύπτουν μια διαφορετική όψη της προσωπικότητας και του εσωτερικού τους κόσμου, που φωτίζει με ιδιαίτερο τρόπο τον στοχασμό και τα συναισθήματά τους, σε σύνδεση με τη στάση απέναντι στον έρωτα στο έργο των ποιητών, όσο και στην ανίχνευση στοιχείων όπως οι ερωτικοί κώδικες της εποχής και οι νόρμες της ερωτικής επιστολογραφίας.

2. Δεδομένα και μεθοδολογία

Τα δεδομένα της παρούσας εργασίας συλλέχθηκαν από το *...και σ' αγαπώ παράφορα*-γράμματα στη Λένα 1959-1967 του Νίκου Εγγονόπουλου που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις «Ίκαρος» και από την *Αλληλογραφία Α' (1936-1940)* και την *Αλληλογραφία Β' (1944-1959)* του Γιώργου και της Μαρώς Σεφέρη, που κυκλοφορούν από τις ίδιες εκδόσεις, από όπου αποκλείστηκαν τα γράμματα που οποία απευθύνει η Μαρώ προς εκείνον. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα σώματα κειμένων που δημιουργήθηκαν και τα οποία παρέχουν μια πρώτη ιδέα για τη διαφορά στον όγκο των επιστολών ανάμεσα στους δύο ποιητές.

Πίνακας 1: Σώματα Κειμένων επιστολογραφίας

Σώμα Κειμένων	Μέγεθος σε λέξεις	Σύνολο λέξεων
Προσυζυγική αλληλογραφία Εγγονόπουλου	11.398	17.153
Συζυγική αλληλογραφία Εγγονόπουλου	5.755	
Προσυζυγική αλληλογραφία Σεφέρη	53.476	92.492
Συζυγική αλληλογραφία Σεφέρη	39.016	

Για τη δημιουργία των σωμάτων κειμένων τα κείμενα των επιστολών έπρεπε να ψηφιοποιηθούν, καθώς είναι διαθέσιμα μόνο σε έντυπη μορφή. Γι' αυτό χρησιμοποιήθηκε πλατφόρμα για την οπτική αναγνώριση χαρακτήρων (OCR) σε πολυτονικά κείμενα της ελληνικής, η οποία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Διαχρονικό σώμα ελληνικών κειμένων του 19ου αιώνα» (βλ. σχετικά Γούτσος κ.ά. στο παρόν τεύχος). Αφού ολοκληρώθηκε η διαδικασία της ψηφιοποίησης, για την ανάλυση των δεδομένων και την εξαγωγή συμπερασμάτων, χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό AntConc στην έκδοση 4.3.1 με το οποίο έγινε σύγκριση των σωμάτων κειμένων μεταξύ τους ώστε να εξαχθούν οι αντίστοιχες λέξεις-κλειδιά (Αρβανίτης & Κρυστάλλη, 2015, σσ. 186-188, Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 61).

3. Η επιστολογραφία του Εγγονόπουλου

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται ο κατάλογος λέξεων-κλειδιών που προέκυψε έπειτα από σύγκριση των προσυζυγικών επιστολών του Νίκου Εγγονόπουλου με τις συζυγικές. Στον πίνακα αυτόν εμφανίζονται δύο αντωνυμίες β' προσώπου, σου και σ', ένα επιτατικό επίρρημα (τόσο), που χρησιμοποιείται για να επιτείνει τη σημασία των επιθέτων ή των επιρρημάτων, αλλά και ουσιαστικά και ρήματα που ανήκουν στο σημασιολογικό πεδίο των συναισθημάτων (*λατρεία, λατρεύω,*

ἀγαπῶ), ενώ παράλληλα διακρίνεται και ένας τύπος από το σημασιολογικό πεδίο του σώματος, ο οποίος είναι τα πόδια.

Πίνακας 2: Λέξεις-κλειδιά προσυζυγικής αλληλογραφίας Εγγονόπουλου

Λέξεις-κλειδιά	Συχνότητα στις προσυζυγικές επιστολές	Συχνότητα στις συζυγικές επιστολές	Στατιστική σπουδαιότητα
σου	275	21	120.702
τόσο	128	7	65.250
λατρεία	48	2	26.870
λατρεύω	32	0	26.189
ἀγαπῶ	50	3	24.426
πόδια	27	0	22.093
σ'	91	16	19.155

Η αντωνυμία *σου* χρησιμοποιείται κυρίως ως κτητική αντωνυμία συνδεδεμένη με μέρη του σώματος της αποδέκτριας των επιστολών π.χ. *ματάκια σου, χεράκια σου, χειλάκια σου, μάτια σου, χέρια σου, βλέμμα σου* κλπ. και δευτερευόντως σε προθετικές φράσεις π.χ. *κοντά σου, μακριά σου* ή με αναφορά πάντοτε στο πρόσωπο της αποδέκτριας της επιστολής π.χ. *σκέψη σου*. Στις περισσότερες περιπτώσεις η προσωπική αντωνυμία εμφανίζεται σε προτάσεις που έχουν στόχο την έκφραση συναισθημάτων από τη μεριά του αποστολέα (π.χ. *Τί εύτυχία να είμαι και απόψε κοντά σου* ή *Ζῶ μόνο με τὴ σκέψη σου καὶ τὴ λατρεία σου*). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα: *Φιλῶ τὰ μάτια σου, τὰ χέρια σου, τὰ χείλια σου, τὰ πόδια σου* ή *Σκέφτομαι, νοσταλγῶ βαθιὰ τὸ βλέμμα σου, τὰ πράσινά σου τὰ μάτια, τὰ χείλια σου*, τα οποία αποδίδουν έντονα τη συναισθηματική φόρτιση και την ερωτική επιθυμία του ποιητή.

Ο Εγγονόπουλος χρησιμοποιεί το *τότε* όχι μόνο για να δώσει επίταση στα γραφόμενα του, αλλά και να εκφράσει εντονότερα κάποιο συναίσθημα του σε φράσεις όπως *Σ' ἀγαπῶ, Σὲ λατρεύω τόσο τόσο πολύ* ή με επίθετα όπως *βαρειά, ὄμορφη, καλή*, ως γλωσσικό στοιχείο ενίσχυσης του συναισθήματος. Ο Εγγονόπουλος χρησιμοποιεί επίθετα με θετικό πρόσημο όταν πρόκειται να αναφερθεί σε κάποιο χαρακτηριστικό της αγαπημένης του (*τόσο ὄμορφη, τόσο ὑπέροχη, τόσο εύτυχισμένη, τόσο φωτεινή, τόσο ἀγνή, τόσο κομψή, τόσο καλή*), ενώ χειρίζεται επίθετα με αρνητική σημασία προκειμένου να αναφερθεί στον εαυτό του (*τόσο μειωμένος, τόσο δυστυχισμένος, τόσο πικραμένος, τόσο κατάκοπος*).

Στις περισσότερες επιστολές ο Εγγονόπουλος χρησιμοποιεί τη λέξη *λατρεία* συνδυάζοντάς την με την προσφώνηση *Λενούλα*, ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις λειτουργεί η ίδια ως προσφώνηση (*Μὰ εἶσαι μέσα μου, λατρεία μου!*) αλλά και σπανιότερα για να εκφράσει το συγκεκριμένο συναίσθημα: *σοῦ ἀξίζει μόνο ἢ πιὸ φλογερὴ λατρεία*. Παρομοίως, η φράση *Σὲ λατρεύω* εμφανίζεται κυρίως στο κλείσιμο της επιστολής και σπανιότερα στον κύριο κορμό των γραμμάτων. Σε πολλά γράμματα η συγκεκριμένη αυτή λέξη χρησιμοποιείται πάνω από μία φορά, τόσο στον κύριο κορμό όσο και στο κλείσιμο της επιστολής. Και η λέξη *ἀγαπῶ* απαντά με στατιστική σπουδαιότητα στα προσυζυγικά γράμματα, ενώ εμφανίζεται λιγότερο στα συζυγικά. Εκτός από τις φράσεις που απευθύνονται στην αγαπημένη του (*Σ' ἀγαπῶ τόσο πολὺ, τόσο πολὺ, ἀγάπη μου*), χρησιμοποιείται και για να εκφράσει το ενδιαφέρον του για κάτι ή για να δηλώσει κάτι που του αρέσει (*μπρὸς στὸ Or' San Michele, πὸν καὶ ἐγὼ ἀγαπῶ ἰδιαίτερα*). Τέλος, συνοδεύεται από το *ἀγάπη*, που λειτουργεί ως προσφώνηση προς το αγαπημένο πρόσωπο του ποιητή: *Νά 'ξερες πόσο σ' ἀγαπῶ, ἀγάπη μου*.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η λέξη *πόδια*, που εμφανίζεται μόνο στα προσυζυγικά γράμματα, ενώ απουσιάζει τελείως από τα συζυγικά, και επιτρέπει να διαπιστώσουμε μια ερωτική προσήλωση προς το συγκεκριμένο αυτό μέρος του σώματος. Στις περισσότερες επιστολές εμφανίζεται μαζί με το ρήμα *Φιλῶ* (*Φιλῶ τὰ πόδια σου*), ενώ σε κάποιες άλλες συνάπτεται με επίθετα όπως *γλυκά, ἀπαλά, ἄσπρα, λατρευτά, λατρεμένα* (*Φιλῶ τ' ἄσπρα σου πόδια τὰ λατρευτά ἢ Φιλῶ τὰ πόδια σου τὰ λατρεμένα*).

Στον Πίνακα 3 εμφανίζεται η αντίστροφη εικόνα, οι λέξεις δηλαδή που ξεχωρίζουν για τη στατιστική τους συχνότητα στις συζυγικές επιστολές του Εγγονόπουλου σε σχέση με τις προσυζυγικές επιστολές του.

Πίνακας 3: Λέξεις-κλειδιά συζυγικής αλληλογραφίας Εγγονόπουλου

Λέξεις-κλειδιά	Συχνότητα στις συζυγικές επιστολές	Συχνότητα στις προσυζυγικές επιστολές	Στατιστική σπουδαιότητα
<i>Ἐρριέττη</i>	31	0	67.822
<i>σᾶς</i>	22	1	40.697
<i>τὸ</i>	205	256	24.289
<i>Νίκη</i>	11	0	24.040
<i>Κορφοῦλα</i>	9	0	19.667
<i>Πρέβεζα</i>	9	0	19.667

Φαίνεται ότι στις συζυγικές επιστολές του Εγγονόπουλου πρωταγωνιστικό ρόλο αποκτούν κύρια ονόματα, όπως η *Ἐρριέττη* –κόρη του Νίκου Εγγονόπουλου– και η *Νίκη*, μητέρα της συζύγου του ποιητή. Χαρακτηριστικές είναι οι φράσεις: *νὰ μοῦ φιλήσεις πολὺ τὴν Ἐρριέττη μας και σᾶς φιλῶ πολὺ πολὺ, πρῶτα ἐσένα, ἀμέσως μετὰ τὴν Ἐρριέττη μας ἢ Φιλιὰ στὴ Νίκη*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση της αντωνυμίας *σᾶς* για αναφορά στη σύζυγο και την κόρη του σε φράσεις όπως *Σᾶς φιλῶ πολὺ, πολὺ, κι ἐσένα καὶ τὴν Ἐρριέττη ἢ Μόλις μοῦ μένει χῶρος νὰ σᾶς ἀγκαλιάσω καὶ τὶς δυὸ σφιχτὰ σφιχτὰ ἢ με ρήματα που δηλώνουν νοητικές πράξεις: Χτὲς σᾶς σκεφτόμουνα συνεχῶς και νοερά ἢ Παρηγοριέμαι ὡς σᾶς σκέφτομαι και πάντα σᾶς ἔχω στὸ νοῦ μου*. Τέλος, η λέξη *κορφοῦλα* αναφέρεται στην κορυφή του κεφαλιού της κόρης του, σε φράσεις που φανερώνουν πατρική στοργή όπως: *Φιλῶ τὴν κόρη μου στὴν χρυσή τη κορφοῦλα*.

4. Η επιστολογραφία του Σεφέρη

Όπως και στον Εγγονόπουλο, έτσι και στον Σεφέρη, προκειμένου να μελετηθούν οι διαφορές μεταξύ των προσυζυγικών και των συζυγικών επιστολών, εντοπίστηκαν οι λέξεις-κλειδιά. Στον Πίνακα 4 που ακολουθεί παρουσιάζονται μόνο οι λεξικοί τύποι στις λέξεις-κλειδιά των προσυζυγικών επιστολών του Σεφέρη.

Πίνακας 4: Λέξεις-κλειδιά προσυζυγικής αλληλογραφίας Σεφέρη

Λέξεις-κλειδιά	Συχνότητα στις προσυζυγικές επιστολές	Συχνότητα στις συζυγικές επιστολές	Στατιστική σπουδαιότητα
<i>ζωή</i>	114	5	92.157
<i>ἀγάπη</i>	70	4	52.521
<i>ἀγαπῶ</i>	37	1	33.031
<i>στιγμή</i>	52	6	28.772
<i>παιδί</i>	49	6	26.157

μάτια	34	3	21.619
άγαπημένη	19	0	20.823
τραϊνό	19	0	20.823

Οι λεξικοί τύποι ανήκουν στο σημασιολογικό πεδίο των συναισθημάτων (*άγάπη, αγαπῶ*) ή αποτελούν προσφωνήσεις (*άγαπημένη, παιδί*), οι οποίες συνδυάζονται με γραμματικούς τύπους που αναφέρονται ε διαπροσωπικά στοιχεία (*σέ, έσύ, σ', έσένα, μου, έγώ, έαυτό*). Είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη *άγάπη* απαντά 70 φορές στην προσυζυγική αλληλογραφία και μόλις 4 στη συζυγική. Ο ποιητής τη χρησιμοποιεί στις επιστολές του με ποικίλους τρόπους: ως προσφώνηση (35 από τις 70 φορές), προκειμένου να απευθυνθεί στο αγαπημένο του πρόσωπο (*Άγάπη μου, Μαρώ ή Άγαπημένη μου, άγάπη*), για να δηλώσει ρητά τη σχέση τους (*Τώρα μπορώ νά σοῦ μιλήσω γιά τήν άγάπη μας ή Σ' αγαπῶ, καί αγαπῶ τήν άγάπη μας*, 11 φορές), για τα δικά του συναισθήματα (*Αύτή εἶναι ή άγάπη μου*, 10 φορές) ή ως αποφώνηση στο κλείσιμο των γραμμάτων (*Άγάπη ΓΙΩΡΓΟΣ*, 4 φορές)

Όπως και στον Εγγονόπουλο, το ρήμα *αγαπῶ*, που απαντά 37 φορές στην προσυζυγική αλληλογραφία του Σεφέρη, ενώ μόνο 1 στη συζυγική, εμφανίζεται ως δήλωση της αγάπης και του ερωτικού δεσίματος του ποιητή προς το αντικείμενο του πόθου του (*Σ' αγαπῶ ΓΙΩΡΓΟΣ ή Σ' αγαπῶ μ' ὅλη τή ζωή μου*). Σε αρκετές περιπτώσεις, ο λογοτέχνης την ενσωματώνει στα γράμματά του προκειμένου να δηλώσει κάτι που τον κάνει να αισθάνεται ευχαρίστηση (*Τ' αγαπῶ τά γράμματά σου ἄμα εἶναι ἔτσι ζεστά*) ή κάτι που του αρέσει (*Γι' αυτό αγαπῶ τούς Έγγλέζους*).

Ο Σεφέρης χρησιμοποιεί τη λέξη *άγαπημένη* αποκλειστικά στις προσυζυγικές επιστολές για να απευθυνθεί στο αγαπημένο του πρόσωπο (*Καλή μου, άγαπημένη ή Άγαπημένη μου, Τά γράμματά σου μέ καῖνε*), πάντοτε με τη λειτουργία της προσφώνησης. Εξίσου ενδιαφέρουσα λέξη-κλειδί είναι το *παιδί*, το οποίο κάνει την εμφάνισή του συνολικά 49 φορές στα προσυζυγικά γράμματα και 6 φορές στα συζυγικά. Η συγκεκριμένη λέξη χρησιμοποιείται από τον ποιητή κυρίως ως προσφώνηση (40 φορές) προς την παραλήπτρια των επιστολών, αντί του ονόματός της (*Παιδί μου, τώρα θά σ' άφήσω ή Γειά σου, παιδί μου*). Η προσφώνηση αυτή είναι περισσότερο φιλική παρά ερωτική και φαίνεται να αντανακλά μια σχέση ανισότητας μεταξύ τους. Η λέξη συνάπτεται με ποικίλα επίθετα, τα οποία προηγούνται, όπως *μικρό, τρελό, καημένο, καλό, θεότρελο, κακοκέφαλο, κακό, παλαβό, πεισματάτικο, σκληρό, χαιδεμένο, ανήσυχο*, με την αντωνυμία *μου* ή μόνη της (*Χρυσό τρελό παιδί, σοῦ τά γράφω αυτά ή Καημένο παιδί, σοῦ χρειάζεται τόσο ή χαρά*). Σε λίγες περιπτώσεις ο ποιητής τη χρησιμοποιεί για να αναφερθεί σε κάτι άλλο (*Η εύτυχία πού μοῦ ἔδωσες εἶναι ἓνα ανήσυχο παιδί πού δέ θέλει νά ήσυχάσει*).

Η αντίστροφη σύγκριση με τις συζυγικές επιστολές ως σώμα κειμένων στόχο και τις προσυζυγικές ως σώμα κειμένων αναφοράς είχε ως αποτέλεσμα τις λέξεις-κλειδιά στον Πίνακα 5, που περιλαμβάνει μόνο λεξικούς τύπους.

Πίνακας 5: Λέξεις-κλειδιά στις συζυγικές επιστολές Σεφέρη

Λέξεις-κλειδιά	Συχνότητα στις συζυγικές επιστολές	Συχνότητα στις προσυζυγικές επιστολές	Στατιστική σπουδαιότητα
<i>πρωί</i>	72	0	124.371
<i>μαντζουράνα</i>	38	0	65.621
<i>Μαρούκι</i>	37	0	63.893
<i>Άβέρωφ</i>	41	1	62.447
<i>Παρίσι</i>	44	5	49.165
<i>γειά</i>	26	0	44.894

δουλειά	21	0	36.259
Λονδίνο	32	4	34.521
ζήτημα	38	8	31.874
Κάιρο	18	0	31.078
μάγειρα	17	0	29.351
φιλιά	16	0	27.625
Παρασκευή	16	0	27.625
Κυριακή	20	1	27.587
πόλη	29	5	27.156
σπίτι	80	43	26.048
Αθήνα	80	43	26.048
μπελάς	15	0	25.898
Άγκυρα	15	0	25.898
πάω	65	31	25.428
έφαγα	29	6	24.576
άπόγευμα	17	1	22.723
ρώμη	13	0	22.444
λίρες	13	0	22.444
Γιώργης	13	0	22.444
Καίτη	13	0	22.444
ύπουργείου	16	1	21.114
πόστο	12	0	20.718

Είναι χαρακτηριστικές οι λέξεις-κλειδιά που αναφέρονται σε πόλεις, τον χρόνο και πρόσωπα που συνδέονται με την επαγγελματική απασχόληση του ποιητή, ενώ σημαντικές είναι οι προσφωνήσεις (*μαντζουράνα, Μαρούκι, καλή*) και οι χαιρετισμοί (*γειά, φιλιά*). Στην κατηγορία των προσφωνήσεων περισσότερο στατιστικά σημαντική είναι η *μαντζουράνα*, η οποία απαντά 38 φορές στη συζυγική αλληλογραφία, ενώ απουσιάζει τελείως από την προσυζυγική, και την οποία ο Σεφέρης χειρίζεται μεταφορικά ως προσφώνηση προς τη σύζυγο του. Η λέξη αυτή δεν λειτουργεί μόνο ως τρυφερή προσφώνηση, αλλά ενσωματώνει και ποικίλα χαρακτηριστικά της καθημερινότητας, που διαφοροποιούν τη γραφή των συζυγικών από εκείνη των προσυζυγικών επιστολών. Παρατηρείται ότι εμφανίζεται στις περισσότερες επιστολές στην αρχή των γραμμάτων (*Μαντζουράνα, Είσαι πολὺ Μαντζουράνα ἢ Μαντζουράνα, Ξυπνώντας σήμερα πρωὶ εἶδα τὴ Βοῖλα*), περίπου 27 φορές, ενώ σπανιότερα εμφανίζεται στο κλείσιμο και στο βασικό κορμό τους (*Γειά σου Μαντζουράνα ΓΙΩΡΓΟΣ ἢ Φίλησέ μου τὸ Μαντζουρανάκι καὶ τὴ Μαντζουράνα*). Οι προσφωνήσεις *ἀγάπη, ἀγαπημένη* και *παιδί* ἔχουν αντικατασταθεί από τη *μαντζουράνα*, μια επιλογή που υποδηλώνει μετατόπιση από τον ρομαντικό και ερωτικό λόγο προς μια πιο οικεία και καθημερινή εκδήλωση στοργής και τρυφερότητας.

Παρομοίως, η λέξη-κλειδί *Μαρούκι* αποτελεί ένα χαϊδευτικό, υποκοριστικό όνομα, που φανερώνει τον βαθμό οικειότητας που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα τους. Σε αντίθεση με τις προσυζυγικές επιστολές, όπου κυριαρχούν λέξεις όπως *ἀγάπη* και *ἀγαπημένη*, εδώ διακρίνεται μια περισσότερο παιχνιδιάρικη χρήση της γλώσσας, που ενσωματώνει όμως και στοιχεία τρυφερότητας. Τέλος, η λέξη *καλή*, πέρα από τη γραμματική της λειτουργία ως προσδιορισμού (*Ἔχει ὅλη τὴν καλὴ θέληση*), χρησιμοποιείται από τον Σεφέρη για να απευθυνθεί στη σύζυγό του, κυρίως στο κλείσιμο των επιστολών. Εμφανίζεται χωρίς τη συνοδεία της αντωνυμίας *μου*, η οποία θα καθιστούσε το λόγο περισσότερο τρυφερό και θα ενίσχυε το

προσωπικό στοιχείο. Αντιθέτως, προτάσσεται συχνά από τον χαιρετισμό *γεια ή γεια σου (Γεια καλή ΓΙΩΡΓΟΣ ή Γεια σου καλή ΓΙΩΡΓΟΣ)*, δίνοντας έτσι στην προσφώνηση έναν τόνο απλότητας και καθημερινότητας.

Γενικότερα, παρατηρώντας τις λέξεις-κλειδιά του Πίνακα 5, διαπιστώνεται μια αισθητή μετατόπιση στο ύφος του λόγου του ποιητή. Το συναίσθημα, το οποίο ήταν περισσότερο έκδηλο στα προσυζυγικά γράμματα, απουσιάζει σε μεγάλο βαθμό από το λεξιλόγιό του. Αντ' αυτών, το λεξιλόγιό του εμπλουτίζεται με στοιχεία που παραπέμπουν περισσότερο σε καθημερινά, πρακτικά και επαγγελματικά θέματα, καθώς και σε ζητήματα του έγγαμου βίου. Λέξεις-κλειδιά όπως *σπίτι* και *δουλειά* υπογραμμίζουν τη μετατόπιση του Σεφέρη από την τρυφερότητα και την έκφραση συναισθημάτων των προσυζυγικών επιστολών σε μια γραφή που εστιάζει περισσότερο σε γεγονότα της καθημερινότητας.

5. Σύγκριση αλληλογραφίας Εγγονόπουλου και Σεφέρη

Με τον ίδιο τρόπο που συγκρίθηκαν οι προσυζυγικές και συζυγικές επιστολές μπορούμε να συγκρίνουμε τη συνολική αλληλογραφία του Νίκου Εγγονόπουλου και του Γιώργου Σεφέρη. Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται οι λεξικοί τύποι ανάμεσα στις λέξεις-κλειδιά με μεγαλύτερη στατιστικά σημαντική συχνότητα στις επιστολές του Εγγονόπουλου.

Πίνακας 6: Λέξεις-κλειδιά στο σύνολο της αλληλογραφίας του Εγγονόπουλου

Λέξεις-κλειδιά	Συχνότητα στις επιστολές Εγγονόπουλου	Συχνότητα στις επιστολές Σεφέρη	Στατιστική σπουδαιότητα
λατρεία	50	0	185.631
Νίκος	47	0	174.486
Λενούλα	38	0	141.057
Λένα	45	4	140.706
λατρεύω	32	0	118.775
Έρριέττη	31	0	115.062
εύτυχία	36	11	86.218
άγαπώ	53	38	86.003
συνεχώς	23	0	85.359
φιλώ	36	13	81.348
άγάπη	60	74	63.595
σκέφτομαι	14	0	51.952
πόδια	27	19	44.295
ζω	15	2	44.028
Νίκη	11	0	40.818
καλοσύνη	11	1	34.274
Κορφούλα	9	0	33.395
Πρέβεζα	9	0	33.395
φιλιά	10	1	30.744
Φιλίππους	8	0	29.684
Κάπρι	8	0	29.684
Καβάλα	7	0	25.973
βαθειά	7	0	25.973
Φλωρεντία	7	0	25.973
συχώρεσέ	6	0	22.263
συντροφιά	6	0	22.263

έπέστρεψα	6	0	22.263
μαλλάκια	6	0	22.263
ένοχλώ	7	1	20.285
κάμω	7	1	20.285
δευτερόλεπτο	7	1	20.285
μόνη	14	12	20.142

Αν αφαιρέσει κανείς λεξικούς τύπους όπως πρόσωπα κ.ά. που είναι αυτονόητο πως εμφανίζονται μόνο στην αλληλογραφία Εγγονόπουλου, σημαντική είναι η κατηγορία λέξεων-κλειδιών από το σημασιολογικό πεδίο των συναισθημάτων: *λατρεία, φιλία, εύτυχία, αγάπη, χαρά, λατρεύω, φιλώ και αγαπώ*. Η χρήση των συγκεκριμένων λέξεων φανερώνει τόσο τη συναισθηματική φόρτιση όσο και την ερωτική έλξη και τρυφερότητα, υπογραμμίζει τον εξομολογητικό χαρακτήρα των επιστολών και τη βαθιά προσωπική σχέση του ποιητή με την αποδέκτρια των γραμμάτων. Το λεξιλόγιο της συγκεκριμένης θεματικής κατηγορίας συνοδεύεται συστηματικά από προσωπικές αντωνυμίες πρώτου και δεύτερου προσώπου, ενώ οι συνάψεις των λέξεων αυτών με επιτακτικά επίθετα (*χιλιάδες, χίλιες, χίλια, πολλή*) και επιρρήματα (*τόσο, πολύ, παράφορα*) υποδεικνύουν τη συναισθηματική φόρτιση του λόγου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η συχνή χρήση λέξεων που σχετίζονται με σημεία του σώματος όπως *χειλάκια, ματάκια, πόδια* και οι προσφωνήσεις χαϊδευτικών ονομάτων ή υποκοριστικών τους (*Λένα, Λενούλα*).

Οι λεξικοί τύποι ανάμεσα στις στατιστικά σημαντικές λέξεις για τις επιστολές του Γιώργου Σεφέρη εμφανίζονται στον Πίνακα 7.

Πίνακας 7: Λέξεις-κλειδιά στο σύνολο της αλληλογραφίας του Σεφέρη

Λέξεις-κλειδιά	Συχνότητα στις επιστολές Σεφέρη	Συχνότητα στις επιστολές Εγγονόπουλου	Στατιστική σπουδαιότητα
Γιώργος	220	0	74.937
πράγματα	206	1	61.210
συλλογίζομαι	77	0	26.209
γράψε	74	0	25.188

Είναι αμέσως αντιληπτό ότι από τις λέξεις-κλειδιά της επιστολογραφίας του Σεφέρη απουσιάζουν λέξεις από το σημασιολογικό πεδίο των συναισθημάτων, όπως επίσης και προσφωνήσεις. Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι οι προσωπικές αντωνυμίες *με* και *σε* συνεμφανίζονται με λέξεις που είτε δηλώνουν κυρίως νοητικές πράξεις (*συλλογίζομαι, συλλογίστηκα*) είτε προέρχονται από το σημασιολογικό πεδίο των αισθήσεων (*νιώθω, κοίταξα*) είτε εκφράζουν μία επιθυμία (*θέλω*). Η επιλογή του λεξιλογίου αυτού υποδηλώνει ότι ο Σεφέρης, ακόμα και στον κατεξοχήν προσωπικό και εξομολογητικό χαρακτήρα των επιστολών, διατηρεί έναν εσωστρεφή λόγο, αποφεύγοντας τη συναισθηματική έκφραση. Ο ποιητής δίνει περισσότερο έμφαση σε στοιχεία που σχετίζονται με νοητικές πράξεις και επιθυμίες, παρά με την έκφραση και εκδήλωση συναισθημάτων.

6. Συμπεράσματα

Η ανάλυση των προσυζυγικών και συζυγικών επιστολών του Νίκου Εγγονόπουλου και του Γιώργου Σεφέρη και η σύγκριση μεταξύ τους υποδεικνύει ότι ο επιστολικός λόγος του Εγγονόπουλου χαρακτηρίζεται από προσωπικό και συναισθηματικά φορτισμένο ύφος. Ειδικότερα, διαφαίνεται ότι για τον Εγγονόπουλο η αλληλογραφία λειτουργεί όχι μόνο ως μέσο επικοινωνίας, αλλά και ως μέσο συναισθηματικής έκφρασης και ερωτικής εξομολόγησης. Ο ποιητής αξιοποιεί ένα πλούσιο λεξιλόγιο αγάπης και τρυφερότητας, συνοδευόμενο από προσφωνήσεις και υποκοριστικά, τα οποία αποκαλύπτουν την τρυφερότητα και την οικειότητα που υπάρχει μεταξύ αυτού και της συντρόφου του. Αντίθετα, ο Σεφέρης υιοθετεί έναν λόγο περισσότερο συγκρατημένο και εσωστρεφή, στον οποίο είναι περιορισμένη η έκφραση συναισθημάτων, ενώ δεν διαφαίνεται το ερωτικό στοιχείο. Στον επιστολικό του λόγο δίνεται έμφαση κυρίως σε νοητικές διεργασίες και στοιχεία στοχασμού, ενώ η συναισθηματική φόρτιση παραμένει περιορισμένη ή έμμεσα διατυπωμένη. Ο ποιητής εμφανίζεται λιγότερο εκφραστικός, ωστόσο το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί προσδίδει στην αλληλογραφία του προσωπικό χαρακτήρα.

Στις επιστολές του Εγγονόπουλου διαπιστώθηκε αισθητή διαφοροποίηση στην έκφραση συναισθημάτων και τη συναισθηματική φόρτιση ανάμεσα στην προσυζυγική και τη συζυγική αλληλογραφία. Στα προσυζυγικά γράμματα, η ένταση του έρωτα, η τρυφερότητα και το πάθος εκφράζονται ανοιχτά μέσω της χρήσης λεξιλογίου που φέρει έντονο συναισθηματικό και ερωτικό φορτίο, ενώ στις συζυγικές επιστολές παρατηρείται αισθητή μετατόπιση, καθώς το ερωτικό λεξιλόγιο εξασθενεί και τη θέση του καταλαμβάνουν αναφορές σε περισσότερο καθημερινά στοιχεία. Η ανάλυση των λέξεων-κλειδιών των προσυζυγικών και των συζυγικών επιστολών του Σεφέρη ανέδειξε αξιοσημείωτες διαφορές στον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων του ποιητή προς τη Μαρώ. Στα προσυζυγικά γράμματα υπάρχουν στοιχεία συναισθηματικής έκφρασης και φόρτισης, με συχνή χρήση λέξεων όπως *άγαπῶ*, καθώς και προσωπικών αντωνυμιών, που υποδηλώνουν ότι ο λόγος του ποιητή είναι στραμμένος στο αντικείμενο του πόθου του. Ωστόσο, παρατηρούνται και ποικίλα γλωσσικά στοιχεία τα οποία παραπέμπουν σε μια περισσότερο φιλική σχέση, και όχι ερωτική. Στις συζυγικές επιστολές το ερωτικό στοιχείο απουσιάζει σημαντικά, ενώ εντοπίζεται λεξιλόγιο περισσότερο οικείο και καθημερινό, που εμπλουτίζεται με λέξεις που σχετίζονται με τον έγγαμο βίο, την καθημερινότητα και την επαγγελματική δραστηριότητα του ποιητή. Το συναίσθημα, το οποίο ήδη από την προσυζυγική αλληλογραφία εμφανίζεται αισθητά μειωμένο, στα συζυγικά γράμματα υποχωρεί περισσότερο και αντικαθίσταται από μία περισσότερο καθημερινή και οικεία γραφή, η οποία καθρεφτίζει την πορεία ενός έρωτα που μετατρέπεται σε συντροφικότητα και συμπίεση.

Είναι σαφές ότι τα σώματα κειμένων των επιστολών των δύο ποιητών θα μπορούσαν να μελετηθούν περισσότερο εκτεταμένα με αναφορά και στις υπόλοιπες θεματικές τους και στη βαρύτητα με την οποία εμφανίζονται στις επιστολές τους. Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε η δημιουργία ενός μεγαλύτερου σώματος κειμένων ερωτικών επιστολών λογοτεχνών που θα περιλαμβάνει λ.χ. την ερωτική αλληλογραφία του Άγγελου Σικελιανού προς τις δύο του συζύγους (*Γράμματα στην Άννα και Γράμματα στην Εύα Πάλμερ Σικελιανού*), του Μ. Καραγάτση (*Αλληλογραφία δύο ερωτευμένων*), του Νίκου Καζαντζάκη (*Επιστολές προς Γαλάτεια*) ή του Κωστή Παλαμά (*Γράμματα στη Ραχήλ*). Η ανάλυση αυτών των επιστολών θα έδινε τη δυνατότητα να μελετηθούν οι γλωσσικές επιλογές σε ένα

κοινό κειμενικό είδος τόσο ποιητών όσο και πεζογράφων που ανήκουν σε διαφορετικές γενιές και σε διαφορετικά λογοτεχνικά ρεύματα και να διακριθούν τα στοιχεία που ανήκουν στην ερωτική επιστολογραφία από τα στοιχεία που ανήκουν στην ιδιόλεκτο των συγγραφέων τους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλεξίου, Ε. (1970). Εισαγωγή. Στο Ν. Καζαντζάκης, *Επιστολές προς Γαλάτεια* (13α-29α). Δίφρος.
- Αρβανίτης, Π. & Κρυστάλλη Π. (2023). *Ψηφιακές τεχνολογίες και διδασκαλία της ξένης γλώσσας*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/9302>.
- Bazerman, C. (2000). Letters and the social grounding of differentiated genres. In D. Barton & N. Hall (Eds), *Letter Writing as a Social Practice* (pp. 15-30). John Benjamins.
- Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/1932>.
- Del Lungo Camiciotti, G. (2012). An atypical commercial correspondence. Negotiating artefacts and status. In M. Dossena & G. Del Lungo Camiciotti (Eds), *Letter Writing in Late Modern Europe* (pp. 105-120). John Benjamins.
- Del Lungo Camiciotti, G. (2014). Letters and letter writing in early modern culture: An introduction. *Journal of Early Modern Studies*, 3, 17-35.
- Desenclos, C. (2023). Σώματα αλληλογραφίας της πρώιμης νεότερης περιόδου: μια νέα πρόκληση για τις ψηφιακές εκδόσεις. Στο Μ. J. Driscoll & E. Pierazzo (επιμ.), *Ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: θεωρίες και πρακτικές* (σσ. 203-220). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/11643>.
- Dossena, M. (2012). The study of correspondence. Theoretical and methodological issues. In M. Dossena & G. Del Lungo Camiciotti (Eds.), *Letter Writing in Late Modern Europe* (pp. 13-29). John Benjamins.
- Dossena, M. & Del Lungo Camiciotti, G. (2012). Introduction. In M. Dossena & G. Del Lungo Camiciotti (Eds.), *Letter Writing in Late Modern Europe* (pp. 1-12). John Benjamins.
- Δασκαλόπουλος, Δ. (1993). ...και σ' αγαπώ παράφορα. Ίκαρος.
- Δούκα, Δ. (2011). *Συμβολή στη μελέτη της νεοελληνικής επιστολογραφίας: ο επιστολογράφος Σεφέρης: Η αλληλογραφία του με τον Ευάγγελο Λουΐζο*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Εγγοποπούλου, Λ. (1988). Ποτέ ξανά. *Χάρτης*, 25-26, 234-248.
- Καρανάσιος, Χ. (2003). Μορφή, περιεχόμενο και χρήση των επιστολών του Αναστασίου Γορδίου. Ανακοίνωση στο Επιστημονικό Συμπόσιο «Νεοελληνική Επιστολογραφία (16ος-19ος αι.)» Αθήνα.
- Marquillas, R. (2012). A historical digital archive of Portuguese letters. In M. Dossena & G. Del Lungo Camiciotti (Eds.), *Letter Writing in Late Modern Europe* (pp. 31-43). John Benjamins.
- Σακελλαρίου, Α. & Ντίνιας, Κ. (2019). Το κειμενικό είδος της επιστολής και η διδασκαλία του μέσα από τα εγχειρίδια Γλώσσας στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 39, 852-866.
- Στασινοπούλου, Μ. (2004). Πρόλογος. Στο Σεφέρη, Γ. *Αλληλογραφία Β'* (σσ. 9-21). Ίκαρος.
- Στασινοπούλου, Μ. (2009). Ο αλληλογράφος Σεφέρης. Στο Ε. Αντωνιάδου, Γ. Γεωργής, & Κ. Λυμπούρης (επιμ.) *Για τον Γιώργο Σεφέρη* (σσ. 115-122). Αιπεία.
- Tieken, I. & van Ostade, B. (2005). Eighteenth-century English letters: In search of the vernacular. *Linguistica e Filologia*, 21, 113-146.

- van der Wal, M. & Rutten, G. (2013). Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. In M. van der Wal & G. Rutten (Eds.), *Touching the Past: Studies in the Historical Sociolinguistics of Ego-documents* (pp. 1-17). John Benjamins.
- Violi, P. (1985). Letters. In I. M. Zavala & M. Diaz-Diocaretz (Eds.), *Discourse and Literature* (pp. 149-167). John Benjamins.
- Φασουλάκης, Σ. (1987). Η αλληλογραφία ως ιστορική πηγή. *Διαβάζω*, 170, 14-15.
- Zafar Baig, F. & Ahmed, N. (2019). Literacy, identity and gender: A case study of love letter writing practices from Pakistan. *International Journal of English Linguistics*, 9(4), 288-306.

Abstract

Mirodafni Moutsaki, Georgia Fraghaki

A Corpus Linguistic Analysis of the Love Correspondence of Nikos Engonopoulos and George Seferis

The paper explores the romantic correspondence of Nikos Engonopoulos and Giorgos Seferis, two prominent figures of the Generation of the '30s, with their future wives, including both premarital and marital exchanges. For the purposes of this analysis, a corpus of Engonopoulos' premarital letters (11,398 words) was compiled and compared with a second corpus of his marital letters (5,755 words). Similarly, two corpora were created for Seferis, one with his premarital (53,476 words) and the other with his marital correspondence (39,016 words). The analysis suggests that the vocabulary of both Engonopoulos and Seferis differs between their premarital and marital letters. The former are marked by a more romantic and emotionally expressive style, while the latter shift toward a language more concerned with everyday life. The overall comparison between the two poets highlights additional contrasts: Engonopoulos' letters display a richer emotional vocabulary and a more overtly romantic tone, whereas Seferis' emotional expression is more restrained as he uses vocabulary more akin to a close friendship, with significantly fewer overt emotional references.

Περίληψη

Μυροδάνθη Μουτσάκη, Γεωργία Φραγκάκη

Μια ανάλυση της ερωτικής επιστολογραφίας του Εγγονόπουλου και του Σεφέρη με σώματα κειμένων

Το άρθρο μελετά την ερωτική επιστολογραφία δύο εκπροσώπων της λογοτεχνικής γενιάς του τριάντα, του Νίκου Εγγονόπουλου και του Γιώργου Σεφέρη. Για τις ανάγκες της έρευνας δημιουργήθηκε σώμα κειμένων με τα προσυζυγικά γράμματα του Εγγονόπουλου (11.398 λέξεις), το οποίο συγκρίθηκε με το σώμα κειμένων που περιέχει συζυγικά γράμματά του (5.755 λέξεις), καθώς και αντίστοιχα σώμα κειμένων των προσυζυγικών και συζυγικών επιστολών του Σεφέρη (με μέγεθος 53.476 και 39.016 λέξεις). Από την ανάλυση διαπιστώθηκε ότι το λεξιλόγιο τόσο του Εγγονόπουλου όσο και του Σεφέρη παρουσιάζει διαφορές μεταξύ προσυζυγικών και συζυγικών επιστολών, με τις πρώτες να χαρακτηρίζονται από περισσότερο ερωτική και συναισθηματική γραφή και τις δεύτερες να μετακινούνται προς ένα λόγο που αφορά περισσότερο την καθημερινότητα. Διαφορές εντοπίστηκαν και μεταξύ της συνολικής αλληλογραφίας των δύο αυτών ποιητών: στα γράμματα του Νίκου Εγγονόπουλου εντοπίζεται περισσότερο λεξιλόγιο συναισθηματικής φόρτισης και το ερωτικό στοιχείο είναι εντονότερο. Αντίθετα, η έκφραση συναισθημάτων στο λόγο του Σεφέρη είναι πιο περιορισμένη, με τον ποιητή να χρησιμοποιεί για να απευθυνθεί στη σύντροφό του και λεξιλόγιο φιλικό παρά ερωτικό.

Λέξεις-κλειδιά

γενιά του '30, ποίηση, ερωτική επιστολογραφία, υφολογία σωμάτων κειμένων, ψηφιοποίηση.